

اهمیت کتابشناسی

دکتر محسن صبا

فرهنگستان سابق ایران واژه کتابشناسی را برابر «Bibliographie» پذیرفت که منظور از این کلمه آشنائی بکتاب مختلف در علوم مختلف است. کتابشناس کسی است که بداند در علم بخصوص چه کتابهایی موجود است و چه کتابهایی انتشار یافته، و از چه منابع و مآخذی میتوان درباره آن علم کسب اطلاع کرد.

در معارف جدید مآخذ و منابع علوم بسیار شده است و دنیای کنونی دنیای سرعت و سبقت است. در چنین دنیائی هر کس با اطلاعی احتیاج داشته باشد میخواهد بسرعت و بصحت مطلع گردد. اینجاست که وجود کتابشناس احساس میگردد. جوینده بکتابشناس رجوع می کند و کتابشناس او را هدایت مینماید.

در معارف قدیم عده کتابها بسیار محدود بود. با پیدائی چاپ و تکمیل این صنعت و گسترش فرهنگ در ظرف قرون متمادی عده کتب بسیار شد. بنحویکه کتابخانه هائی در دنیا تشکیل گردید که صاحب میلیونها جلد کتاب شدند. لذا لازم بود معلوم گردد این کتابها راجع بچه علوم است و راهی برای استفاده از آنها گشوده شود. ضمناً لازم بود علما و دانشمندان راههای پیموده را از سر نپیمایند و اگر تحقیق درباره موضوعی شده است همان کار از سر گرفته نشود. بلکه با اطلاع از آنچه در گذشته انجام شده است محقق جدید دنباله کار سابق را بگیرد و در تکمیل تحقیق قبلی صرف وقت کند.

با گسترش علوم، کتابشناسی نیز توسعه پیدا کرد. در هر رشته کتابشناسان متخصص پیدا شدند و این کتابشناسان یا خود متخصص آن رشته بودند و یا در آن رشته اطلاع کافی داشتند. در زبان لاتن جمله ای مشهور است که گفته شده است.

Qui scit ubi scientia habenti est psroximus

یعنی کسیکه میداند علمی در کجا یافت میشود بان کسیکه عالم آنست نزدیک

میشود. فرض کنیم دانشجویی درباره فلان مسأله الکترونیک بخوبی میداند که این موضوع در کدامیک از کتب مورد بحث قرار گرفته، و جزئیات آن در کدامیک از مجلات مورد مباحثه واقع شده، و به بعضی از آن کتب و مجلات مراجعه کرده و مقداری از آنها را نیز مطالعه کرده است. منظور از آن گفته لاتینی اینست که این دانشجو به عللی که آن بحث الکترونیک را تشریح کرده‌اند نزدیک شده است.

از اینرو ساموئل جانسن^۱ گفته است :

« دانش برد و قسم است: یا ما موضوعی را میدانیم و یا سیدانیم در کجا میتوانیم اطلاعاتی درباره آن بیابیم. وقتی ما راجع به هر موضوعی میخواهیم تحقیق کنیم نخستین کاری که باید انجام دهیم آنست که بدانیم چه کتابهایی در آن موضوع بحث میکند.»

و دانشمندی دیگر، اولیور وندل هلمز^۲ Oliver Wendell Holmes، همین مطلب را با توضیحی بیشتر تشریح میکند: «هیچگاه سابقه حقایق آنقدر کهنه نمی‌شود که خالی از فایده باشد، مشروط بر اینکه طریق مطمئن و آماده‌ای برای دسترسی به حقیقت یا حقایق جدیدی که در جستجوی آنها هستیم داشته باشیم. این مطلب مرا بر آن میدارد تا درباره چیزیکه بنظر من یکی از کارهای اساسی است که باید توسط دانشمندان نسل حاضر و آینده انجام گیرد گفتگو کنم... منظور من تهیه کتابشناسیهای مختلف است.»

اینک ببینیم کتابشناسی در اجتماع، مورد توجه چه طبقاتی از مردم قرار میگیرد.

نخست کتابفروشان - نظر اساسی کتابفروش به جنبه مادی کتابست. یعنی او بهای بازار کتاب بیشتر چشم دوخته. چنانچه گویی نادر باشد بیشتر مورد توجه او قرار میگیرد، چه میتواند آنرا بهتر بفروشد. ضمناً کتابفروش نسبت بمندرجات کتاب نمی‌تواند بی‌توجه باشد زیرا اهمیت خود کتاب و از این جهت که کتابی مورد توجه قرار گرفته و طبقه‌ای از مردم مایل است که آنرا بدست آورند نیز مورد نظر او هست.

دوم علما و دانشمندان - نظر دانشمند بیشتر بمندرجات کتاب است. دانشمند میخواهد مطلبی مفید و تازه برای تحقیقات خود بیابد و اصولاً نظری بظاهر کتاب ندارد. او در اندیشه زیبایی کتاب نیست و اگرچه بظاهر زیبایی توجه نباشد بیشتر به عطف کتاب می‌پردازد. چه بسا

۱ - ساموئل جانسن Samuel Jahnson. شاعر، منتقد، محقق و فرهنگ‌نویس انگلیس.

وی بسال ۱۷۰۹ در لیچفیلد انگلستان متولد شد و بسال ۱۷۸۴ در لندن درگذشت. شرح حال این نویسنده و ناطق مشهور را جیمس بسول James Boswell دوست دوران جوانی او برشته تحریر در آورده است.

۲ - اوایور وندل هلمز O.W. Holmes دانشمند امریکائی استاد دانشگاه هاروارد (۱۸۰۹-۱۸۹۴)

دانشمندان و محققان را دیده‌ایم کتابی مندرس و پاره را بقیمت گران خریدار بوده‌اند و آنرا مانند جان عزیز و گرامی داشته‌اند. در صورتیکه کتابفروش به دانستن عنوان کتاب، نام و نشانی ناشر آن، بهای کتاب و شهرت نویسنده آن نظر دارد. عالم، با داشتن توجه به این مشخصات، بیشتر به مطالب مندرج در کتاب و تحلیل عقاید و انتقاد آنها نظری می‌افکند.

سوم دوستداران کتاب - در بین دو دسته فوق که شاید بتوان آن‌ها را به دو قطب مخالف تشبیه نمود، دوستداران کتاب و کتابداران قرار می‌گیرند.

دوستداران کتاب کسانی هستند که جنبه‌های مختلف کتاب مورد نظر آنانست دوستداران کتاب یا کتابهای ظریف و زیبا را جمع‌آوری میکنند و یا نسخ نادر و گران قیمت و کمیاب را. دوستدار کتاب مسانند گنج‌جوی است که کوشش میکند به مجموعه خود چیزی بیفزاید. بعضی کتابدوستان آثار یک نویسنده بخصوص را، بهر چاپ و بهرزبان که باشد، جمع‌آوری میکنند و لذا چنانچه کتابی نادر از مجموعه آنان بدستشان بیفتد حاضرند با قیمت گزاف خریداری کنند.

ظاهراً آنچه بطور عموم دیده شده است دوستداران کتاب به زیبائی کتاب و ندرت و یا مستند بودن متن و یا اینکه کتاب جزو مجموعه مورد نظر آنان باشد چشم میدوزند و به بهای گنجینه خود نظری ندارند. ولی از همین نظر گرد آوردن یک مجموعه و یا تکمیل یک سلسله مخصوص کتاب، طبقات مختلفی در بین کتابدوستان پیدا میشود که تاثیر خاصی روی بهای کتاب دارند و از این جهت است که می‌بینیم دوستداران کتاب به کتابفروشیها سر میزنند و با کتابفروشان معامله میکنند و بعضی از کتب و نسخ خود را معاوضه و مبادله می‌نمایند.

چهارم کتابداران - شغل اساسی کتابداران تهیه و نگاهداری کتب و قراردادن آنها در دسترس عامه می‌باشد. این دو وظیفه که ظاهراً قدری هم متناقض بنظر میرسد، باید با نهایت دقت و امانت و دانش و بینش انجام گیرد. کتابدار چون حافظ گنجینه خود میباشد باید وضع ظاهری کتاب را خوب محافظت کند تا کتاب کامل و پاکیزه برای همیشه نگاهداری شود و در عین حال آنرا آزادانه و از روی کمال دست و دل بازی در اختیار محقق و محصل قرار دهد. از این رو وظیفه او تکمیل کتابخانه و مجموعه‌های آنست. تکلیفی بی‌نهایت دقیق که الزام بینماید کتابدار دائماً در جریان آخرین انتشارات و همچنین کتابهایی که در کتابفروشیها بطور اتفاق پیدا میشود بوده باشد.

جای تردید نیست که این چهار طبقه ای که ذکر کردیم نمیتوانند کاملاً از هم مجزی باشند، بلکه ممکن است دانشمند کتابدوست باشد و یا کتابدوست دانشمند و کتابدار که باید تا حدی دانشمند و کتابدوست باشد هر دو صفت را بنحو کامل داشته باشد. ولی تمام این طبقات یک

صفت مشترك باید داشته باشند و آن این است که در رشته خود کتابشناس باشند از اینجا ما بوجود کتابشناس های مختلف پی میبریم و لازم می بینم که باید برای هر طبقه کتابشناسیهای خاصی تهیه شده باشد و درصدر انواع این کتابشناسیها کتابشناسیهای تحلیلی و کتابشناسیهای توضیحی قرار دارد .

منظور از کتابشناسی توضیحی آنست که با دقت مشخصات کتاب یعنی : نام نویسنده ، اسم کتاب ، تاریخ و محل انتشار ، قطع کتاب ، مجلات صفحات ، نوع چاپ ، توصیف تصاویر و بهای کتاب معلوم گردد . برای کتابهای ذکر کهن چاپ ، نوع کاغذ و مشخصات دیگر که کتاب را بخوبی بشناساند لازم است .

کتابشناسی تحلیلی آنست که کتاب را از نظر محتوی و موضوع مورد بحث قرار دهد . البته در کتابشناسی تحلیلی نمیتوان از توصیف کتاب صرف نظر کرد ولی منظور از این توصیف فقط شناساندن کتاب است .

باری این دونوع کتابشناسی تحلیلی و توصیفی ممکن است به ترتیب حروف تهجی باشد یا به ترتیب تاریخ انتشار کتاب و یا به ترتیب موضوع . در کتابشناسیهایی که به ترتیب حروف تهجی است نام نویسندگان و یا نام کتاب ها را به ترتیب حروف الفبا ذکر میکنند . در کتابشناسی تاریخی پایه ترتیب بر روی سالی است که کتاب ها انتشار یافته .

در کتابشناسی موضوعی تقسیمات علوم و معارف و فنون را رعایت می کنند و کتب هر رشته از علوم را بر حسب روش خاصی که اختیار شده است را نظام می دهند .

البته امکان این امر هست که بعضی انواع کتابشناسیها با هم توأم شوند مثلاً یک کتابشناسی موضوعی ، تاریخی هم باشد . امروزه عموماً کتابشناسیها را بر حسب نام مصنف و یا نام کتاب و بر حسب موضوع ترتیب میدهند . این روش بعد از سالیان دراز تجربه اتخاذ گردیده است ، چه اغلب کسانی که بکتابخانه رجوع میکنند بدنبال این دو مطلبند : ۱ - کتابهایی که توسط نویسنده خاصی انتشار یافته کدامست ؟ ۲ - کتابهایی که درباره رشته و یا موضوع خاصی انتشار یافته چیست ؟

از این روراه مابسوی کتابشناسیهای دیگر باز میشود که برای احتیاج عامه نوشته میشود . و آن کتابشناسیهای ملی و کتابشناسیهای بین المللی (جهانی) و کتابشناسی کتابشناسیها و کتابشناسیهای تفصیلی است .

کتابشناسی ملی فهرستی از کلیه کتابهاییست که در هر کشور چاپ می شود . اگر در مملکتی کتاب زیاد چاپ میشود کتابشناسی ملی ممکن است حتی بصورت هفتگی منتشر

گردد. البته در پایان سال مجموعه سالنامه کتب انتشاری باید و در دسترس عموم قرار داده میشود.

بعضی ها بخیال افتاده اند که کتابشناسیهای بین المللی یا جهانی منتشر کنند. این کار البته کار بسیار مشکلی است ولی در بعضی زمینه ها توفیق حاصل شده مثلا سازمان یونسکو موفق شده است که فهرست مترجم را منتشر سازد. در این کتابشناسی آنچه کتاب از زبانی بزبان دیگر ترجمه شده است ذکر گردیده.

وقتی بعد از انتشارات دنیا پی بردیم و دیدیم که کتابشناسیهای مختلف در رشته های مختلف در کشورهای مختلف بچاپ رسید برای اطلاع از وجود کلیه آنها به کتابشناسی کتابشناسیها احتیاج پیدا میشود. پس فهرستی است که آنچه کتابشناسی بچاپ رسیده است در آن ذکر شود.

ولی آنچه بیشتر مورد نیاز عموم مردم است و مردم را بکتبی که مورد احتیاج ایشان است آشنا سازد و تا حدی آنان را در تحقیقات و نوشته هایشان راهنمایی میکند کتابشناسیهای اختصاصی تفصیلی است که بسیار ثمر بخش میباشد.

گمان میرود با توضیحی که داده شد، اهمیت کتابشناسیها معلوم گردد و جای بسی خوشوقتی است که انتشار انواع این کتابشناسیها در کشور ما روبه ازدیاد است و این کتب دانشجویان و دانشمندان را بسرمايه فرهنگي ايران آشنا میسازد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی